

FORMOVANIE EKOLOGICKÉHO ŠTÝLU MYSLENIA – ŠANCA NA PREŽITIE

WIESLAW SZTUMSKI, Ústav filozofie Sliezskej univerzity, Katovice, Poľsko

SZTUMSKI, W.: Enforcing Ecological Thinking – A Chance to Survive
FILOZOFIA 51, 1996, No. 9, p. 579.

The evolutionary process is marked by still growing regularity. The strive for survival brings about still growing independence of a given species from the other ones, while the species characteristics become still more apparent and the domination tendency still stronger. The new species, which in the previous stages of its development lived in harmony with the whole of nature, becomes still more isolated from its ecosystem and their unity breaks off. The limits of domination, isolation, and independence of the species are given by its vital dispositions and by the conditions of their implementation.

V procese evolúcie máme do činenia s narastajúcou zákonitosťou. Snaha daného druhu prežiť požaduje od samého začiatku vydeľovanie sa z prostredia a čoraz väčšiu nezávislosť od ostatných druhov. Je to spojené so stálou intenzifikáciou druhových znakov, ako aj s tendenciou k dominantnosti. Tejto tendencii nevyhnutne bránia protiklady kladené inými druhmi i celým prírodným prostredím. V kontexte situácie sa novovzniknutý druh, ktorý vo fáze vzniku tvoril jednotu a harmóniu s celkom sveta, čoraz viac izoluje a dištancuje od svojho ekosystému, narúšajúc tým jednotu. Hranice dominantnosti, dištancovania sa, odlišnosti, izolácie a nezávislosti záležia od vitálnych dispozícií daného druhu a možností ich realizácie.

Ľudský druh možno hodnotiť ako istú zvláštnosť, ako isté „rezíduum“ zemskej biosféry. Jeho možnosť prežitia závisí od odolnosti a sily „odporu“ voči ekosystému, do ktorého patrí. V prvých fázach existencie tento odpor musel byť oveľa silnejší než neskôr, kedy proces vydelenia druhu smeroval už k obsiahnutiu takých výrazných druhových znakov, ktoré garantovali dostatočný stupeň stability druhu. Neprekvapuje teda, že od samého začiatku bytia človeka sa formovalo nepriateľstvo k prostrediu i k iným živým druhom bytia. Možno povedať, že súčasne s prirodzeným a spontánnym formovaním druhu človek, s jeho vydeľovaním sa z prírody a stabilizáciou pokračovalo aj narúšanie prvotnej harmónie a jednoty medzi ľuďmi a prírodou a narastali postoje nepriateľstva k prírodnému prostrediu. Spolu s narastajúcim zaľudnením, del'bou práce, rozvojom veľkých spoločenských skupín a narastajúcou zložitosťou celej biosféry narastalo aj nepriateľstvo jednotlivých typov a skupín voči spoločnému prostrediu. Spolu s formovaním a upevňovaním ľudského rodu pretrvávajú živelný antagonizmus vo vzťahu k prostrediu (prírodnému i spoločenskému). Vo vojne proti prírode a spoločenstvu, vo vojne o dominantné postavenie človeka najväčšiu rolu zohráva technika. Nie je nič čudné na tom, že pre ľudské dejiny do určitého času – až kým sa človek úplne nesformoval ako druh, t.j. ažkým

nedosiahol tzv. „fázu plató“ v evolúcii, v dejinách, ktoré možno metaforicky nazvať predhistóriou ľudskosti – bolo z hľadiska prírodných zdrojov charakteristické lúpežné hospodárstvo a vojny o dominantné ekonomické i politické postavenie. Bytostným špecifickým znakom, ktorého nositeľom je výlučne ľudský druh, je technická tvorba. Tento druhový znak človeka sa vo fáze formovania vyvíjal najintenzívnejšie. Rozvoj techniky slúžil človeku najviac na upevnenie podmienok prežitia, na prekonávanie síl prírody a na vedenie vojen. Preto sa najvýraznejší pokrok dosiahol v oblasti techniky. Jednako pokrok techniky dospel nakoniec do kritického bodu: človek vládne technickými prostriedkami, za pomoci ktorých môže zničiť nielen vlastný druh, ale celú zemskú biosféru. Ide, samozrejme, o rôzne druhy zbraní hromadného ničenia s jadrovými na čele. Pravdepodobne žijeme v okruhu prelomových období, kedy sme získali vedomie toho, že sme druhom dostatočne konštituovaným s vysokým stupňom stability a odolnosti voči vnútornému ohrozeniu zo strany prostredia, ale ďalšie naše prežitie závisí od uskutočnenia radikálnej zmeny v podmienkach prírodného i spoločenského prostredia. Ďalší rozvoj ľudskosti nás podľa antagonistickej koncepcie môže viesť k zostreniu konfliktov, ktorých likvidácia by si vyžadovala výlučne cestu vojen pri použití zbraní hromadného ničenia za všeobecného ohrozenia. Spoločenský vývoj smerujúci k antagonizmom v rámci sociálnej sféry a s ním spojený pokrok vojenskej techniky sa stáva nekontrolovateľnou príčinou čoraz väčšej devastácie prírodného prostredia a jeho zdrojov. V oboch prípadoch (technika i vojny) je vysoko pravdepodobné, že vývoj založený na antagonizmoch vo vzťahu človeka k prírode i v sociálnej sfére smeruje v konečnom dôsledku k predčasnej záhube ľudského rodu i zemskej biosféry. V ďalšej evolúcii ľudského rodu je človek povinný konať tak, aby tieto procesy dostal pod kontrolu v zmysle neantagonistickej evolučnej koncepcie, nie v smere hroziacej totálnej záhuby ľudstva. Ako sme už uviedli, prechod od antagonistickej k neantagonistickej koncepcii evolúcie si vyžaduje prekonanie mnohých paradigiem, stereotypov i zmenu štýlu myslenia. Súvisí to s potrebou hlbokej revolúcie, revolúcie väčšieho dosahu, než bola kopernikovská. Postoj nepriateľstva voči prostrediu smerujúci k jeho zničeniu musí byť nahradený postojom priazne, tolerance a ich šetrnosti, musí sa upevňovať harmonická koevolúcia prírody a spoločnosti. Revolúcia vedomia nie je akousi utópiou ani zbožným želaním, ale absolútnom, pred ktorým stojí človek vzhľadom k narastajúcemu ohrozeniu zo strany techniky a antihumanistických ideológií rôznych druhov totalizmu, rasizmu, liberalizmu i fundamentalizmu.

Prípravnou etapou pre revolučný prechod od antagonistickeho k neantagonistickému spôsobu chápania evolúcie je formovanie a rozširovanie nového štýlu myslenia – ekologického myslenia. Vyznačuje sa týmito vlastnosťami: ekologické myslenie vyrastá z doktríny ekologizmu, ktorá odráža filozofické i metodologické stanovisko usilujúce o poznanie skutočnosti, o pochopenie prírodných i spoločenských javov; zároveň ide o postihnutie vzťahov medzi človekom a prostredím. Jednou z bytostných vlastností tohto myslenia je pochopenie sveta ako izomorfného systému, v ktorom človek je len jedným spomedzi množstva rovnorodých i rôznorodých, ale rovnoprávných súčastí, pričom ľudský druh ako taký nie je najdôležitejší. Preto sa ekologické myslenie nesústreďuje výlučne na človeka, ale na celú zemskú biosféru. A ak sa sústreďuje na človeka, tak nepochybné zohľadňuje aj prírodné prostredie. Život človeka závisí totiž od stavu a od funkcií

jeho najbližšieho okolia i od stavu celej biosféry. V konečnom dôsledku je človek zodpovedný za svoj ekosystém, biosféru a aj za svoju vlastnú existenciu. Základným východiskom pre ekologický štýl myslenia je, pravda, človek, lebo ide predovšetkým o náš osud a o možnosť čo najdlhšieho pretrvania nášho druhu ako aj o tvorbu potrebných podmienok. Ekologické myslenie by mohlo slúžiť záujmom ľudí, preto musí byť zároveň nasmerované aj na ich najbližšie okolie vzdialené v čase a priestore. Preto ekologické myslenie musí mať charakter „odstredivý“, smerujúci od stredu navonok, k celému ostatnému svetu i k jeho ďalšiemu osudu. Ekologické myslenie sa javí pre budúcnosť ako najperspektívnejšie.

Ak existencia ľudí závisí od stavu a fungovania celej biosféry a značne na ňu vplyva aktivita ľudí, a to predovšetkým technická, nemôžeme pripustiť žiadne úvahy o žiadnych protirečeniach medzi človekom a prostredím, a tým viac o nadvláde človeka nad ním. Zmysel strácajú aj postoje nepriateľstva a rovnako aj antagonizmus „človek-svet“. Opozíčné stanovisko „Ja-a-svet“ vyrastajúce z potenciálnych zdrojov ekologických antagonizmov sa v ekologickom myslení mení na stav harmónie „Ja-vo-svete“. Vzhľadom na koexistenciu a spolupatričnosť všetkých druhov živých bytostí nevyhnutných pre zachovanie biosféry ako celku, ako jednotného systému musí vo svete zavládnuť rovnováha, kompromis a tolerancia namiesto nadvlády, rozporov a nepriateľstva. Týka sa to vzťahov medzi ľudským rodom a inými druhmi živých bytostí, medzi človekom a neživou prírodou. Tento harmonický, tolerantný a kompromisný systém vzťahov by mal ešte viac charakterizovať spoločné prostredie, celú sociálnu sféru a aj rôzne interpersonálne vzťahy, ako aj vzťahy medzi jednotlivými prírodnými kolektívami. Postupne sa bytostnou vlastnosťou ekologického myslenia stáva orientácia na budúcnosť, hlavne na dosiahnutie takých materiálnych cieľov, vďaka ktorým možno upevniť existenciu a prežitie ľudského druhu. Ide, pravda, o ciele teoretické i realizované, teda o budúcnosť, ktorá sa dá predvídať, artikulovať, formovať a reálne plánovať v zhode s očakávaniami. Ekologické myslenie má v podstate futuristický, perspektívny a prognostický charakter.

Charakterizuje ho odmietanie lineárnej extrapolácie súčasného stavu na stavy budúce. V biosfére sa prejavuje synergizmus, preto ekologické myslenie orientované na predvídanie budúcich stavov odmieta mechanický obraz prostredia a zdôrazňuje vzájomné zlučovanie, prenikanie a súvislosť jeho súčastí.

Ekologický štýl myslenia „prerušuje styky“ s antropocentrizmom a egocentrizmom. Hoci je dielom človeka a má slúžiť hlavne jeho záujmom, musí byť smerované na to, čo je najdôležitejšie, čo vystupuje ako fundamentálny záujem, a tomu sa musí podriaadiť. Ide o zabezpečenie existencie a prežitia ľudského rodu. To sa ale nedá dosiahnuť bez zohľadnenia záujmov iných bytostí a vzťahov prírodného a spoločenského prostredia. Ľudské záujmy a ciele by nemali narúšať rovnováhu ani harmóniu v biosfére a sociosfére. Musia byť v súlade so záujmami a cieľmi ostatných druhov živých bytostí, ako aj so zákonitosťami evolúcie. Preto by sa ekologický štýl myslenia mal viac prikláňať ku kozmocentrizmu. No nie je to celkom tak. Odveká dilema filozofie, otázka, čo treba postaviť do centra skúmania a záujmov: človeka, či prírodu (kozmos), sa v rámci ekologického myslenia rieši kompromisom. Najdôležitejším predmetom vedeckého skúmania a filozofických reflexií má byť človek chápaný ako integrálna časť kozmu. Skrátka, ide o systém „človek-príroda-spoločenstvo“. Tým je povedané, že ekologický štýl myslenia vytvára základ pre neantagonistické koncepcie spoločenského rozvoja a je s nimi nerozlučne spo-

jený. Poriadok sveta odzrkadľujúci v logike aj zmysel existencie človeka, podriaďujúc sa paradigme ekológie i základným záujmom ľudstva, zlučuje sa do jedného systému logiky či „rozumu“ sveta, ktorý nazývam ekoracionalitou. Táto ekoracionalita káže človeku sformulovať svoj „ekologický imperatív“, t.j. aby sa podriadil zásadám, ktoré tvoria základ ekologického myslenia. Sú to tieto zásady:

1. Podmienkou života je výmena substancie a energie v prírodnom prostredí. Ako živá bytosť musíš využívať vodu, vzduch, pôdu, prírodné zdroje atď., ktorých zásoby sú, žiaľ, ohraničené. Nesprávaj sa pri využívaní týchto súčastí prostredia „lúpežne“, ale ber si z nich rozvážne a šetrne, dopĺňaj ich, nakoľko je to len možné. Nedopusť sa márnostatnosti, nenič a neznečisťuj prostredie. Ničiac prostredie, ničíš sám seba!

2. Ako človek sa nemôžeš zaobísť bez iných živých bytostí, ktorými sa živíš a ktoré využívaš na uspokojenie svojich rôznych potrieb. Preto ich nenič a dbaj o ich prežitie, ako aj o prežitie iných druhov a o ich rozvoj. Ničiac iných ničíš sám seba!

3. Nemôžeš existovať bez spolupráce s inými ľuďmi, bez využitia ich práce, tvorivosti, produktov. Nezaobchádzaj s nimi ako s nepriateľmi a v prípade konfliktov hľadaj kompromisné riešenia. Buď ústretový k iným!

4. Ako bytosť mysliača a vedomá tvoríš kultúrne prostredie. Dbaj na to, aby kultúra, ktorej si spolutvorcom, slúžila na prežitie ľudského rodu. Vyvaruj sa každého antihumánneho konania“!

5. Človek nie je ani najlepšou, ani najdôležitejšou súčasťou sveta. Svet môže existovať bez teba. Odvrhni antropocentrické stanovisko!

6. V snahe o uskutočnenie vlastných cieľov a vlastných záujmov ber ohľad i na záujmy iných. Odvrhni stanovisko egocentrizmu a individualizmu!

7. Tvoja pravda nie je ani jediná spravodlivá, ani absolútna. Iní tiež majú svoju pravdu. Preto buď chápaný a tolerantný voči iným!

8. Nepozerať na svet fragmentárne, z vlastného ohraničeného, mocenského zorného uhla videnia. Snaž sa postihnúť svet v jeho celistvosti a seba – v kontexte celého materiálneho a duchovného sveta!

9. Snaž sa o upevnenie čo najlepších podmienok existencie a prežitia pre seba, ale neobmedzuj sa len na časový horizont vlastného života, na súčasnosť. Mysli aj na podmienky života a prežitia nasledujúcich generácií. V spomienkach budúcich pokolení sa predlžuje tvoja existencia a podľa miery tejto pamäti ti zaisťuje nesmrteľnosť. Orientuj preto svoje myslenie na budúcnosť!

10. Človek ako jediná rozumná bytosť disponuje technickými prostriedkami nadvlády, za pomoci ktorých si podmaňuje svet, ale má tak možnosť zničiť zemskú biosféru. Ak chce biosféru zachovať – čo je zároveň základnou podmienkou zachovania ľudského rodu – musí niesť zodpovednosť za vlastnú technickú aktivitu i za výrobu prostriedkov hromadného ničenia. Buď zodpovedný za technický pokrok a jeho následky!

11. Formuj svoje potreby tak a na takom základe, aby ich uspokojovanie nevplývalo negatívne nielen na tvoju existenciu, ale ani na existenciu iných ľudí. Na otázku „Mať či byť?“ odpovedaj: „Mať len tak veľa, aby som ešte mohol byť.“ Obmedzuj rozumne svoje potreby a zameraj ich na snahu o prežitie!

Ekologický štýl myslenia, ktorý tu prezentujem, určite nie je jediným možným kompromisným riešením súčasných protikladov v chápaní, videní a opise sveta, ktoré sa odrážajú v názoroch, predstavách, postojoch a pod. Jedným z možných kompromisov je myslenie opierajúce sa o neantagonistickú koncepciu evolúcie. Ťažko povedať, či je to najlepšia koncepcia, keď nepoznáme žiadny iný konkurenčný štýl myslenia. Vyplyva to zo všeobecnej zákonitosti evolučných procesov, ktorým sa prispôsobuje aj štýl myslenia: čím vyšší stupeň evolúcie, tým väčší počet možných kompromisov riešenia existujúcich protikladov a navyše aj ich možných foriem a druhov.

Z poľského originálu preložila *A. Ondrejková*.

Wiesław Sztumski
Ústav filozofie Sliezskej
univerzity
Katovice
Poľsko